

УДК 368.029 (330)

О. О. Гаманкова, канд. екон. наук, проф.,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

РИНОК СТРАХОВИХ ПОСЛУГ УКРАЇНИ ЯК НОВЕ ЕКОНОМІЧНЕ ЯВИЩЕ

Здійснено теоретичний аналіз сутності нового економічного явища, яким є ринок страхових послуг України. Розглянуто співвідношення поняття «ринок страхових послуг» і «страховий ринок». Досліджено місце ринку страхових послуг у складі страхового ринку й у складі ринку фінансових послуг.

Ключові слова: ринок страхових послуг, страховий ринок, фінансовий ринок, ринок фінансових послуг, страхова послуга.

Ринок страхових послуг України є новим економічним явищем, яке ще потребує свого дослідження. Погляди фахівців на зміст цього явища є достатньо різними. Це стосується трактування понять «ринок страхових послуг» і «страховий ринок»; розуміння співвідношення між цими поняттями; визначення місця ринку страхових послуг у фінансовому секторі країни.

Уперше поняття «ринок страхових послуг» з'явилося у вітчизняному законодавстві, а згодом і в спеціальній літературі, порівняно недавно — з моменту прийняття Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» (2001 р.). До тієї пори дослідники оперували виключно поняттям «страховий ринок».

У сучасній економічній літературі існує значна кількість визначень сутності страхового ринку як з теоретичної, так і з практичної точок зору. При цьому у визначеннях, як правило, поняття «страховий ринок» і «ринок страхових послуг» використовуються і розглядаються як синоніми.

Одним з перших на пострадянському просторі страховий ринок визначив проф. В. В. Шахов у своїй монографії «Введение в страхование: экономический аспект» (1992 р.): «Страховий ринок — це особлива соціально-економічна структура, певна сфера грошових відносин, де об'єктом купівлі-продажу виступає страховий захист, формується пропозиція і попит на нього...» [1, с. 36]. Це визначення надалі дістало свого розвитку і конкретизації у роботах інших вчених.

Так, проф. Л. О. Орланюк-Малицька в монографії «Платежеспособность страховой организации» (1994 р.) пише: «Страховий ринок — це особлива сфера грошових відносин, де об'єктом купівлі-продажу виступає специфічна послуга — страховий захист, формується пропозиція і попит на неї» [2, с. 56].

В. Д. Базилевич у монографії «Страховий ринок України» (1998 р.) визначає його як «цілісну систему економічних відносин, що виникають у процесі купівлі-продажу специфічного товару — страхового захисту, і в межах якого (страхового ринку) виникає попит і пропозиція, встановлюється ціна на даний товар» [3, с. 38]. У більш пізній монографії «Страхова справа» (2006 р.) В. Д. Базилевич і К. С. Базилевич так само зазначають, що об'єктом купівлі-продажу на страховому ринку є страховий захист [4, с. 38].

З наведених визначень можна зробити висновок, що автори цілком справедливо пов'язують існування страхового ринку з потребою у страховому захисті. З погляду економічної теорії таке визначення є виправданим та логічним. Воно окреслює економічний зміст та об'єктивне підґрунтя попиту на послуги, що надають страховики. Але у практичній площині, на нашу думку, його застосовувати майже неможливо. Бо категорія страхового захисту є економічною абстракцією, яка відображає певну сукупність економічних відносин між суб'єктами надання та отримання такого захисту. Через це важко уявити собі процес купівлі-продажу «страхового захисту» як такого. На наш погляд, коректніше говорити про те, що об'єктом купівлі-продажу є певним чином репрезентована і оформлена *послуга з надання страхового захисту*. Потреба у страхово-

му захисті виступає при цьому об'єктивно необхідною умовою існування таких послуг. Логічний ланцюжок тут такий: в основі потреби у страховому захисті лежить страховий ризик; реалізація страхового ризику призводить до майнового збитку; майновий збиток зачіпає майнові інтереси; потреба захистити свої майнові інтереси породжує страховий інтерес; страховий інтерес реалізується у вигляді потреби отримати страховий захист від певних ризиків — конкретну страхову послугу.

У цьому наша думка збігається із думкою інших дослідників. Так, І. В. Яковенко у підручнику «Страхування» за ред. С. С. Осадця (2002 р.) зазначає: «Страховий ринок — це сфера економічних відносин, у процесі яких формуються попит і пропозиція на *страхові послуги* і здійснюється акт їх купівлі-продажу» [5, с. 76].

В. М. Фурман у монографії «Страхування: теоретичні засади та стратегія розвитку» (2005 р.) пише, що «страховий ринок — це система стійких економічних відносин між покупцями (споживачами, вигодонабувачами), посередниками і продавцями, пов'язаних з формуванням попиту, пропозиції та ціни на прямий страховий захист і перестраховування, що матеріалізуються у *страхових, перестраховальних та супутніх послугах* у даній країні, групі країн чи міжнародному масштабі» [6, с. 116].

На цих позиціях стоять і західні фахівці, зокрема, Д. Бланд: «...страховики не продають ніякого матеріального продукту. Їхній продукт може бути кваліфікований як «невидима діяльність» у термінах міжнародної торгівлі. Поняття «*послуги*» є фундаментальним у страхуванні» [7, с. 25—26] (*курсив скрізь наші — О.Г.*).

Аналізуючи розвиток наукової думки провідних вітчизняних і зарубіжних учених щодо змісту поняття «страховий ринок», можна зробити висновок, що попри певні розбіжності у наведених визначеннях, всі вони зводяться до сприйняття страхового ринку як сфери (системи) економічних (грошових, фінансових) відносин, пов'язаних із *купівлею-продажем специфічного товару «страховий захист» (страхова послуга)*. Тобто у цих визначеннях фактично ототожнюються поняття «страховий ринок» і «ринок страхових послуг». Прикладом такого прямого ототожнення понять є визначення, яке дає навчальному посібнику «Страхування» (2006 р.) Т. А. Ротова: «Створення дієвої системи захисту інтересів громадян, підприємців, держави, підтримання соціальної стабільності суспільства неможливе без ефективного функціонування ринку страхових послуг — страхового ринку» [8, с. 88].

Проте, на нашу думку, поняття «страховий ринок» і «ринок страхових послуг» — хоч і достатньо близькі, але не тотожні. Страхова діяльність розглядається фахівцями як фінансове посередництво, а страхові компанії — як фінансові посередники, функціонування яких, з одного боку, призводить до формування ринку страхових послуг, а з іншого боку пов'язана із операціями на фінансовому ринку, оскільки страхові компанії здійснюють управління своїми страховими капіталами.

Ця теза (страхові компанії — фінансові посередники) є вихідною для розуміння місця ринку страхових послуг і його співвідношення із страховим ринком взагалі. З фінансової точки зору в макроекономічному аспекті страховий ринок являє собою замкнений цикл руху страхових капіталів (фінансових ресурсів страхових компаній). Страхові компанії забезпечують цей рух (перелив) капіталу і активно діють на фінансовому ринку, розміщуючи та інвестуючи вільні ресурси. Залучають же ресурси переважно на ринку страхових послуг. Тобто ринок страхових послуг є початковою ланкою цього замкненого циклу, в межах якої відбувається надання страхових послуг в обмін на отримання від страхувальників коштів, які слугують джерелом створення залученого страхового капіталу.

В такому розумінні страховий ринок визначає російський вчений А. К. Шихов. Він пише, що страховий ринок — «це сфера специфічних економічних відносин, що складаються між страхувальниками (застрахованими особами, вигодонабувачами), які потребують у силу можливого випадкового настання несприятливих для їхніх матеріальних, нематеріальних цінностей (благ) подій страхового захисту майнових інтересів, і страховиками, що забезпечують його за рахунок використання ними з ці-

сю метою страхових фондів, які формуються зі сплачуваних страхувальниками грошових внесків (страхових премій)» [9, с. 76]. Це визначення, достатньо ємне за своїм обсягом, містить, на нашу думку, деякі неузгодженості. По-перше, воно позбавлене «ринкових ознак», його однаковою мірою можна використовувати як для характеристики відносин у сфері загальнодержавного обов'язкового соціального страхування (у межах якого страхова послуга не має товарної форми), так і у сфері комерційного страхування (де страхова послуга виступає як товар). По-друге, якщо говорити про ринкові відносини, то такі відносини складаються, на наш погляд, між страховиками і *страхувальниками*, бо саме страхувальники сплачують страховикові встановлену вартість страхової послуги (застраховані особи і вигодонабувачі в цьому випадку — це пасивні постаті). По-третє, у визначенні некоректно вживається поняття «страхові фонди», і особливо теза про те, що ці фонди «формуються із сплачуваних страхувальниками грошових внесків» — бо капітали страховиків утворюються не лише за рахунок внесків страхувальників (страхових премій), а й за рахунок внесків власників страхових компаній, які формують статутний капітал страховиків, а також за рахунок реінвестування прибутків страхових компаній. Але великою перевагою даного визначення є те, що в ньому акцентовано увагу як на відносинах між страховиками та страхувальниками щодо надання (набуття) страхового захисту, так і на відносинах між ними стосовно формування страхових капіталів.

Слід зазначити, що автори того чи іншого трактування страхового ринку не тільки ототожнюють його з ринком страхових послуг, а й у переважній більшості розглядають його як автономне утворення, а не як частину фінансових відносин. Лише деякі з авторів здійснюють спробу визначити місце страхового ринку у певному фінансовому середовищі. Так, наприклад, на фінансову природу страхового ринку вказує С. Л. Єфімов. У довіднику «Словарь страховщика» (2000 р.) він дає таке визначення: «Страховий ринок є особливою соціально-економічною структурою, певною сферою *фінансових* відносин, де об'єктом купівлі-продажу виступає страховий захист, формується попит і пропозиція на нього» [10, с. 176]. Заперечуючи проти висловлювання «страховий захист як об'єкт купівлі-продажу на ринку», ми, разом з тим, погоджуємося з С. Л. Єфімовим щодо характеристики цих відносин як фінансових.

Фінансову природу страхового ринку підкреслює Л. В. Временко: «Страховий ринок — це система *фінансово-економічних* відносин, де об'єктом купівлі-продажу виступає страхова послуга, формуються попит і пропозиція на неї» [11, с. 37] і зазначає: «Страховий ринок є також формою організації *фінансових* відносин у формуванні та розподілі страхового фонду для забезпечення страхового захисту» [11, с. 36—37] (*курсив скрізь наші — О.Г.*). Перше з визначень Л. В. Временко є, на нашу думку, більш влучним, але воно, швидше, визначає не страховий ринок, а ринок страхових послуг, так само, як і визначення С. Л. Єфімова. Друге визначення Л. В. Временко не можна вважати бездоганним з огляду на те, що воно охоплює не лише страховий ринок (на якому страхова послуга набуває товарної форми), а й систему державного загально-обов'язкового соціального страхування (в якій страхова послуга не виступає товаром). Крім того, як ми зазначали раніше, в умовах ринкової економіки говорити про абстрактний суспільний «страховий фонд» не зовсім коректно. Але позитивним є те, що у наведених визначеннях підкреслюється фінансова природа страхового ринку.

На фінансовій природі страхового ринку зауважують також В. Д. Базилевич та К. С. Базилевич у монографії «Страхова справа»: «Страховий ринок — частина *фінансового ринку...*» [4, с. 38]. Схожої думки дотримуються П. Буряк та О. Мельник, які пишуть, що «загальний розвиток страхового ринку відбувається в рамках *фінансового ринку...*» [12, с. 11]. (*курсив скрізь наші — О.Г.*). Такі тлумачення страхового ринку більшою мірою, аніж інші визначення, дають відповідь на запитання щодо місця страхового ринку у економічній системі держави, і в цьому їхня велика перевага. Певним чином ми погоджуємося із думкою цих авторів, але, разом з тим, є декотрі заперечення.

Нагадаємо, що фінансовий ринок розглядається вітчизняними та зарубіжними фінансистами як «сфера торгівлі фінансовими ресурсами, які забезпечують функціонування суб'єктів підприємницької діяльності та фінансових інституцій» [13, с. 150], «ринок, де обертаються капітали» [14, с. 230].

Слід зазначити, що і західноєвропейськими, і американськими авторами фінансовий ринок поділяється на ринок грошей і ринок капіталів. Наприклад, англійські вчені З. Боді і Р. Мертон виокремлюють у складі фінансового ринку «ринок короткострокових боргових зобов'язань (з терміном погашення до одного року) — ринок грошей; і «ринок довгострокових зобов'язань і акцій» — ринок капіталів [15, с. 77]. Американські вчені С. Росс, Р. Вестерфілд, Д. Джефф наголошують, що «фінансові ринки включають ринок грошей і ринок капіталів. Ринки грошей — це ринки боргових цінних паперів, що погашаються у короткі терміни (зазвичай менше одного року). Ринки капіталів — це ринки довгострокових боргових зобов'язань та акцій» [16, с. 18].

Як бачимо, ключовою ознакою внутрішнього структурування фінансового ринку фахівці вважають термін використання фінансових ресурсів. Тому нам важко погодитися з проф. О. Р. Романенко, яка, класифікуючи фінансовий ринок за видами активів, що на ньому обертаються, виділяє в його складі 6 елементів: кредитний ринок (ринок позикових капіталів), ринок цінних паперів (фондовий ринок), валютний ринок, *страховий ринок (курсів наш — О.Г.)*, ринок золота, ринок фінансових послуг [17, с. 265]. Наведений перелік, на нашу думку, є не зовсім коректним, оскільки:

— страхова послуга не може розглядатися як фінансовий актив і як інструмент фінансового ринку (на чому наголошує О. Р. Романенко, яка пише: «інструменти страхового ринку: *страхові послуги, які пропонуються до продажу (страхові продукти)(курсів наш — О.Г.)*, а також розрахункові інструменти і окремі види цінних паперів, які обслуговують цей ринок» [17, с. 265]), нарівні, наприклад, з інструментами кредитного ринку (гроші і розрахункові документи, які на ньому обертаються) або з інструментами фондового ринку (цінні папери, які на ньому обертаються) або з інструментами валютного ринку (іноземна валюта) і ринку золота (золото, срібло, платина); страховий поліс завжди персоніфікований щодо суб'єкта страхових відносин і щодо об'єкта страхування, отже — він не може мати вільного обертання на фінансовому ринку, як інші його інструменти;

— два з названих проф. О. Р. Романенко елементів фінансового ринку (страховий ринок і ринок фінансових послуг) не підпадають під обрану нею класифікаційну ознаку: вид активів, які там обертаються, отже — не можуть перебувати в одному логічному рядку з іншими елементами — фондовим ринком, кредитним ринком, валютним ринком, ринком золота;

— розглядаючи запропоновані О. Р. Романенко елементи фінансового ринку, ми не можемо не бачити, що в цій системі страховий ринок одночасно виступає складовою всіх цих елементів: фондового ринку, кредитного ринку, валютного ринку, ринку золота, ринку фінансових послуг, отже — не може бути виокремлений ще й як самостійний елемент фінансового ринку.

На нашу думку, страховий ринок одночасно є складовою як фінансового ринку (ринку грошей і ринку капіталів — оскільки на цих ринках страхові компанії розміщують свої капітали, використовуючи певні фінансові інструменти), так і ринку фінансових послуг (оскільки страхові компанії як фінансові посередники залучають кошти страхувальників, продаючи страхові послуги) — тому виділення його в окремий сегмент фінансового ринку порушує загальновизнаний принцип класифікації сегментів фінансового ринку за видами фінансових активів, що на ньому обертаються або за терміном використання фінансових ресурсів.

Як бачимо, за загальновизнаного підходу неможливо у структурі фінансового ринку визначити місце страхового ринку, а тим більше — ринку страхових послуг. Отже, думка фахівців про те, що страховий ринок — це «частина фінансового ринку» потребує уточнення. Так само, як і думка про те, що, «страховий ринок в Україні є

одним з сегментів ринку фінансових послуг» [18, с. 80]. Якщо керуватися цим твердженням, то слід визнати тотожність між поняттями «страховий ринок» і «ринок страхових послуг», із чим, як ми вже зазначали, ми погодитися не можемо.

Страховий ринок входить до фінансового ринку, але тільки частково: тим своїм сегментом, який стосується діяльності страхових компаній щодо управління страховими капіталами. В той же час він входить й до ринку фінансових послуг, але теж тільки частково: тим своїм сегментом, який стосується надання страховою компанією страхових послуг (тобто ринком страхових послуг). Повністю ж страховий ринок не можна включити ні до фінансового ринку, ні до ринку фінансових послуг.

При цьому ми поділяємо думку проф. В. М. Опаріна, який підкреслює близькість, але не тотожність понять «фінансовий ринок» і «ринок фінансових послуг», і в зв'язку із цим пише: «У контексті структуризації фінансового ринку необхідно зупинитися на його взаємозв'язку із ринками фінансових послуг та деривативів (похідних фінансових інструментів). Обидва ці ринки не можуть бути включені до фінансового як його складові, хоча певні їх сегменти входять до нього. Так, ринок фінансових послуг, з одного боку, ширший за фінансовий, бо охоплює не тільки послуги у сфері торгівлі фінансовими ресурсами. З іншого — фінансовий ринок функціонує як через посередників та за допомогою інших установ, що надають консультаційні й інформаційні послуги, так і на основі прямих взаємовідносин емітента з інвестором» [13, с. 153].

Ми погоджуємося також з думкою Є. А. Боброва, котрий пише: «Тривалий час в економічній літературі існувало лише поняття фінансового ринку, що звужувало розуміння процесів, пов'язаних з рухом грошового капіталу. Безперечно, фінансовий ринок відіграє унікальну роль у трансформації коштів у грошовий капітал. Але ускладнення форм і способів розміщення грошового капіталу призвело до появи нових спеціальних видів професійної діяльності, спрямованих на обслуговування власників цього капіталу, і виникнення нової категорії «фінансова послуга» і похідного від цієї категорії явища, яким є ринок фінансових послуг [19, с. 89].

Таким чином, на наше розуміння, страховий ринок є «розподіленим» між фінансовим ринком і ринком фінансових послуг, невід'ємною складовою якого виступає ринок послуг страхових. «Двоїстість» страхового ринку впливає із «двоїстості», яку несе в собі страхова діяльність. З одного боку, страхові компанії є фінансовими установами, які надають страхові послуги; з другого — вони виступають як фінансові установи, котрі діють на фінансовому ринку.

Отже, поняття «страховий ринок» і «ринок страхових послуг» — це поняття не тотожні. На рис. 1. схематично зображене місце ринку страхових послуг у фінансовому секторі країни. Ринок страхових послуг, з одного боку, є складовою страхового ринку, а з другого — складовою ринку фінансових послуг.

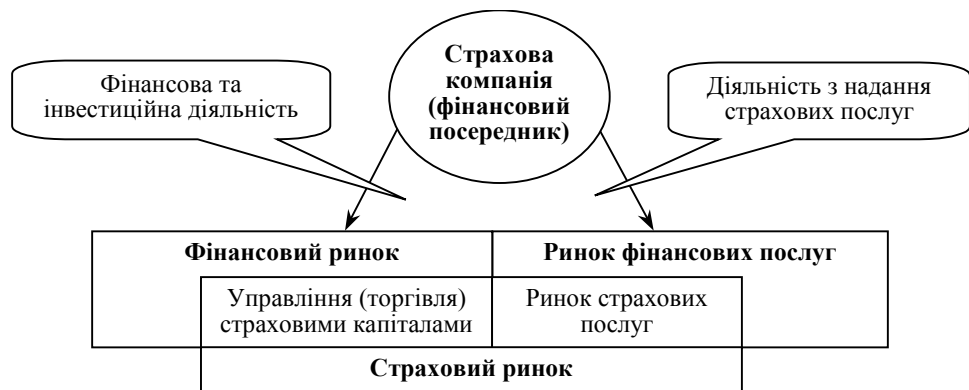

Рис. 1. Ринок страхових послуг у складі страхового ринку та ринку фінансових послуг України

Ринок страхових послуг, як нова для України форма організації товарного виробництва у сфері страхування, являє собою систему грошових відносин, котра докорінно відрізняється від тих, що супроводжували надання страхових послуг за умов державної монополії. Для нас є дуже важливим підкреслити, що саме відносини щодо купівлі-продажу страхових послуг (тобто не тільки розподільчі, а й обмінні відносини) формують поняття «ринок страхових послуг».

Спираючись на розуміння фінансової природи страхування, ми пропонуємо розглядати ринок страхових послуг як *особливу сферу грошових відносин, де об'єктом купівлі-продажу виступає страхова послуга у вигляді юридично оформлених зобов'язань з надання страхового захисту*.

Головними суб'єктами цього ринку є страховики (перестраховики) і страхувальники (перестраховальники), а об'єктом відносин між ними виступає страхова послуга. Специфіка страхової послуги, склад, структура страхових послуг, їхня відповідність платоспроможному попиту страхувальників позначаються на ступені розвиненості того ринкового простору, де пропонується дана послуга для продажу, і визначають тенденції розвитку страхового ринку взагалі.

Література

1. Шахов В. В. Введение в страхование: экономический аспект. — М.: Финансы и статистика, 1992. — 192 с.
2. Орлянюк-Малицкая Л. А. Платежеспособность страховой организации. — М.: Изд. центр СО «АНКИЛ», 1994. — 152 с.
3. Базилевич В. Д. Страховий ринок України. — К.: Знання: КОО, 1998. — 374 с.
4. Базилевич В. Д., Базилевич К. С. Страхова справа: 5-те вид. стер. — К.: Знання, 2006. — 351 с.
5. Страхування: Підручник / Керівник авт. колективу і наук. ред. С. С. Осадець. — Вид. 3-тє, без змін. — К.: КНЕУ, 2006. — 599 с.
6. Фурман В. М. Страхування: теоретичні засади та стратегія розвитку. — К.: КНЕУ, 2005. — 295 с.
7. Страхование: принципы и практика / Составитель Д. Бланд: Пер. с англ. — М.: Финансы и статистика, 1998. — 416 с.
8. Ротова Т. А. Страхування: Навч. посіб. // 2-ге вид. переробл. та допов. — К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2006. — 400 с.
9. Шихов А. К. Страхование. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2000. — 431 с.
10. Словарь страховщика. — М.: Экономика, 2000. — 322 с.
11. Страхування: теорія та практика: Навч.-мет. посібник / Внукова Н. М., Успенко В. І., Временко Л. В. та ін.; За загальною редакцією проф. Внукової Н. М. — Харків: Бурун Книга, 2004. — 376 с.
12. Буряк П., Мельник О. Шляхи та перспективи розвитку страхування в Україні // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Економіка». — 2006. — № 81—82. — С. 11—12.
13. Опарін В. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти): Монографія. — К.: КНЕУ, 2005. — 240 с.
14. Финансы: Учебник. — 2-е изд., перераб. и доп. / С. А. Белозеров, С. Г. Горбушина и др.; Под ред. В. В. Ковалева. — М.: ТК Велби, Проспект, 2004. — 512 с.
15. Боди З., Мертон Р. Финансы / Пер. с англ.: Уч. пособие. — М.: Вильямс, 2000. — 77 с.
16. Ross S., Westerfield R., Jaffe J. Corporate finance. — 4-th. Ed. Chicago, ..^ The McGraw-Hill Companies, Inc., 1996.
17. Романенко О. Р. Фінанси: Підручник. — К.: Центр навчальної літератури, 2004. — 312 с.
18. Клименко В. Потенціал страхового ринку України та його реалізація // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Економіка». — 2006. — № 81—82. — С. 80—82.
19. Бобров С. А. Роль та місце ринку фінансових послуг у структурі фінансового ринку // Фінанси України. — 2007. — № 4. — С. 88—94.

Надійшла до редакції: 27.11.2007